PAPER IV

अधिकतम अंक 100

खण्डः - 'क' (अपठित-अवबोधनम्) **(10)**

1. अधोलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नाम् उत्तराणि लिखत –

अस्मिन् संसारे विविधानां भाषाणां प्रयोगः भवति। तासु भाषासु संस्कारयुक्ता, दोषरहिता, परिष्कृता, वैज्ञानिकी भाषा एव संस्कृतभाषा कथ्यते। इयम् एव भाषा देववाणी, सुरवाणी, गीर्वाणवाणी इति नामाभिः अपि प्रसिद्धा अस्ति। एतानि नामानि एव अस्याः महत्त्वं सूचयन्ति। संस्कृतभाषा संसारस्य प्रायेण सर्वासां भाषाणां जननी अस्ति। तस्मात् एव इयं भाषा सर्वोत्तमा विद्यते। भारतस्य संस्कृतिः सभ्यता संस्कारः च अनया भाषया एव रक्षिताः परिवर्धिताः च भवन्ति। संस्कृतं न केवलम् एका भाषा अपितु ज्ञानविज्ञानयोः निधिः अस्ति। संस्कृतविज्ञानस्य क्षेत्रे भारते एव न अपितु विदेशेषु अपि बहूनि कार्याणि प्रचलन्ति। विशेषतः 'नासा' इति संस्था संस्कृतनिहितानि ज्ञानविज्ञानानि जनमानसे आनेतुं सुलभं च कर्तुम् अनेकानि कार्याणि करोति। यथा–संगणकम्, संगणकाय सर्वासु भाषासु संस्कृतभाषा एव उपयुक्तमा अस्ति इति सर्वे वैज्ञानिकाः मन्यन्ते।

I. एकपदेन उत्तरत – ½×4=2

(i) विविधानां भाषाणां प्रयोगः कुत्र भवति?

(ii) कस्मै सर्वासु भाषासु संस्कृतभाषा एव उपयुक्ततमा अस्ति?

(iii) संस्कृतभाषा संसारस्य प्रायेण सर्वासां भाषाणां का अस्ति?

(iv) संस्कृतभाषा कयोः निधिः अस्ति?

evidyarthi
https://www.evidyarthi.in

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1×2=2

(i) संस्कृतभाषा कैः नामभिः प्रसिद्धा अस्ति?

(ii) 'नासा' इति संस्था कानि कार्याणि करोति?

III. गद्यांशस्य उचितं शीर्षकं लिखत। 2

IV. निर्देशानुसारम् उत्तरत – 1×4=4

(क) 'कार्याणि' इति विशेष्यपदस्य विशेषणपदं किम्?

(ख) 'एतानि नामानि एव अस्याः महत्त्वं सूचयन्ति' अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम्?

(ग) 'दोषयुक्ता' इति पदस्य किं विलोमपदं गद्यांशे प्रयुक्तम्?

(घ) 'वैज्ञानिकी भाषा एव संस्कृतभाषा कथ्यते' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदं किम्?

खण्डः – 'ख' (रचनात्मक-कार्यम्) (10)

2. मित्रं प्रति लिखिते पत्रे मञ्जूषातः उचितपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत, पत्रं च उत्तरपुस्तिकायां लिखत। ½×10=5

प्रिय मित्र तुषार!

सप्रेम (1)..............

अत्र सर्वं (2).............. अस्ति। तत्रापि कुशलम् भवेत्। अद्यैव अहं तव (3).............. प्राप्तवान्। पत्रेण मया अवगतं यत् भवान् (4).............. अष्टनवतिः प्रतिशतम् अङ्कान् प्राप्य उत्तीर्णः अभवत्। संस्कृतविषये तु भवान् (5).............. अङ्कान् लब्धवान्। मित्र! मत्पक्षतः कोटिशः (6).............. स्वीकरोतु। एतत् तु तव (7).............. एव फलम् अस्ति। ईश्वरः अग्रे इतोऽपि अधिकां सफलतां भवते यच्छतु इति एषा मम (8)..............। पितृभ्यां (9).............. प्रणामान् निवेदय। अनुजेभ्यः स्नेहः च।

तव प्रियमित्रम्

(10)..............

मञ्जूषा :

अमनः, अष्टमकक्षायाम्, नमो नमः, प्रार्थना, परिश्रमस्य, शतम्, मम, कुशलम्, वर्धापनानि, पत्रं

https://www.evidyarthi.in

3. अधः प्रदत्तं चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषायां प्रदत्तपदानां सहायतया संस्कृतेन पञ्च वाक्यानि लिखत। 1×5=5

मञ्जूषा : बालिकाः, पित्रा, विद्यालयं चित्रम्, सह, वृक्षाः, उभयतः, प्राङ्गणे, घासम्, गच्छन्ति।

खण्डः – 'ग' (अनुप्रयुक्त-व्याकरणम्) (40)

4. अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदेषु सन्धिं सन्धिच्छेदं वा कृत्वा पूर्णं वाक्यं लिखत – 1×4=4

(क) राम+ईश्वरं दक्षिणभारते अस्ति।

(ख) अस्माभिः सदैव जलरक्षणं करणीयम्।

(ग) अहं प्रतिदिनं विद्यालयस्य गृहकार्यं पूर्णं करोमि।

(घ) माता पिता च अतिथेः सु+आगतं करिष्यतः।

5. कोष्ठकेषु प्रदत्तशब्दानाम् उचितरूपेण वाक्येषु रिक्स्थानानि पूरयित्वा पूर्णं वाक्यं लिखत – 1×5=5

(क) .... पर्वते तपस्यां कुर्वन्ति। (मुनि)

(ख) .... आज्ञा सदैव पालनीया। (मातृ)

(ग) पिता .... फलानि खादति। (एतत्)

(घ) अस्मिन् कुटीरे एकः .... वसति स्म। (साधु)

(ङ) .... सर्वत्र आदरः भवति। (विद्वस्)

6. अङ्कानां स्थाने सङ्ख्यावाचकं संस्कृतपदं प्रयुज्य पूर्णं वाक्यं लिखत – 1×4=4

(क) (2) .... बालकौ वाक्यं पठतः।

(ख) सभागारे (56) .... जनाः उपविश्य शास्त्रचर्चां कुर्वन्ति।

https://www.evidyarthi.in

(ग) झारखण्डराज्ये (70) .... डी.ए.वी. विद्यालया: सन्ति।

(घ) (100) .... जीवेम शरद:।

7. मञ्जूषात: उचितम् अव्ययपदं चित्वा वाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयत पूर्णं च वाक्यं लिखत-

(क) .... अयोध्याया: राजा राम: आसीत्। 1×5=5

(ख) वृक्षस्य .... खगा: निवसन्ति।

(ग) स: छात्र: .... गीतं गायति।

(घ) छात्रा: भ्रमणाय .... गच्छन्ति?

(ङ) यदा त्वं गच्छसि .... अहं खेलामि।

मञ्जूषा – | उच्चै:, कदा, पुरा, उपरि, तदा |

8. रेखाङ्कितपदेषु उपसर्गं चित्वा संयोज्य वा लिखत –

(क) गङ्गा नदी वाराणस्यां प्रवहति। 1×4=4

(ख) महर्षि: दयानन्द: काशीनगरे नि+वसति स्म।

(ग) छात्रा: कथां पठित्वा भावम् अवगच्छन्ति।

(घ) छात्रेभ्य: पुनरावृत्ति: अति+आवश्यकी अस्ति।

9. रेखाङ्कितपदेषु प्रयुक्तां विभक्तिं तत्कारणं च लिखत –

(क) अध्ययनात् ऋते ज्ञानं न भवति। 1×5=5

(ख) मानव: ईश्वरे विश्वसिति।

(ग) मार्ग: विद्यालयस्य पुरत: अस्ति।

(घ) पिता वदति मम पुत्रेभ्य: स्वस्ति।

(ङ) स: नेत्रेण काण: अस्ति।

10. अधोलिखितानां समस्तपदानां समासस्य नामानि लिखत –

(क) यथाबलम् ½×6=3

(ख) बहुफल:

(ग) नीलाम्बर:

(घ) अनुरूपम्

(ङ) नीलकण्ठ:

(च) प्रत्येकम्

https://www.evidyarthi.in

11. कोष्ठकेषु प्रदत्तधातूनाम् उचितरूपेण वाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयित्वा <u>पूर्णं वाक्यं लिखत</u> – 1×5=5

(क) त्वं प्रश्नान् अवगत्य शुद्धम् उत्तरं ....। (लिख्, लट्)

(ख) आचार्यः सस्वरेण श्लोकम् ....। (वद्, लङ्)

(ग) वयं मिलित्वा कार्यं ....। (कृ, लृट्)

(घ) साधुः पवित्रं गङ्गाजलं ....। (पा, विधिलिङ्)

(ङ) सर्वे छात्राः पारितोषिकम् ....। (लभ्, लङ्)

12. अधोलिखितवाक्येषु प्रकृति-प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा <u>पूर्णं वाक्यं</u> लिखत – 1×5=5

(क) पिता कार्यालयं <u>गन्तुम्</u> बसयानं स्वीकरोति।

(ख) हस्ती जलं <u>पा+तुमुन्</u> नदीं गच्छति।

(ग) माता वार्तापत्रं <u>पठितवती</u>।

(घ) बकेन एकः मीनः <u>खाद्+क्त</u>।

(ङ) महात्मा विठोवा प्रातःकाले <u>भ्रमित्वा</u> स्नानं करोति।

खण्डः – 'घ' (पठित-अवबोधनम्) (40)

13. अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत – 5

मासानन्तरम् एकवारं पुनः सः एव पुरुषः महात्मानं गृहम् आगन्तुम् अकथयत्। महात्मा सहजरूपेण तस्य निमन्त्रणं स्वीकृतवान्। एतत् दृष्ट्वा सः पुरुषः महात्मनः चरणयोः अपतत् अश्रूणि प्रवाहमानः च न्यवेदयत् – "महात्मन् मया द्विवारं भवतः अपमानः कृतः परं भवान् किमपि न अकथयत्। पुनः मम निवेदनं स्वीकृतवान्। मया अपराधः कृतः। कृपया मां दण्डयतु"। महात्मा विठोवा शान्तभावेन अवदत् "क्रोधेन कार्यं न सिध्यति। त्वया अपराधः अनुभूतः एतत् एव पर्याप्तम् अस्ति।"

(I) एकपदेन उत्तरत – ½×2=1

(क) सः पुरुषः कतिवारं महात्मन् अपमानम् अकरोत्?

(ख) पुरुषः कस्य चरणयोः अपतत्?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1×2=2

(क) महात्मा विठोवा शान्तभावेन किम् अवदत्?

(ख) मासानन्तरम् एकवारं पुनः किम् अभवत्?

(III) निर्देशानुसारम् उत्तरत – 1×2=2

(क) "भवान् किमपि न अकथयत्" अस्मिन् वाक्ये 'भवान्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

https://www.evidyarthi.in

(ख) "पुनः मम निवेदनं स्वीकृतवान्" अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदं किम्?

14. अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत - 5

क्षुधासमं नास्ति शरीरपीडनम्,
चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम्।
विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम्,
क्षमासमं नास्ति शरीररक्षणम्।।

(I) एकपदेन उत्तरत - ½×2=1

(क) क्षमासमं किं नास्ति?

(ख) कया समं शरीरशोषणं नास्ति?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत - 1×2=2

(क) विद्यासमं किं नास्ति?

(ख) कया समं शरीरपीडनं नास्ति?

(III) निर्देशानुसारम् उत्तरत - 1×2=2

(क) 'चिन्तासमं शरीरशोषणं न अस्ति' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदं किम्?

(ख) श्लोके 'ज्ञानसमं' इति पदस्य समानार्थकं पदं किम्?

15. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत - 5

सर्वे छात्राः - (उत्थाय) वयं प्रणमामः मान्यवर!

आचार्यः - सुखिनः भवन्तु। शुभपन्थाः। तिष्ठन्तु।
(सर्वे उपविशन्ति जिज्ञासया आचार्यं पश्यन्ति।)

आचार्यः - (सर्वान् दृष्ट्वा) किं भवन्तः किञ्चित् विशिष्टं कथयितुम् अथवा ज्ञातुम् इच्छन्ति?

सर्वे - (मिलित्वा) आम् मान्यवर! वयम् अस्माकं पूर्वराष्ट्रपतिमहोदयानां जीवनस्य विषये ज्ञातुम् इच्छामः। कृपया वदन्तु।

आचार्यः - अतीव शोभनम्। अवश्यमेव कथयिष्यामि। प्रारम्भे अहं कथयिष्यामि। मध्ये-मध्ये भवन्तः वदन्तु। (श्यामपट्टं दृष्ट्वा सूक्तिं च पठित्वा।) अतिशोभनम्, किम् एतदर्थम् एव इयं सूक्तिः अत्र लिखिता?

सर्वे - आम् मान्यवर।

(I) एकपदेन उत्तरत - ½×2=1

(क) श्यामपट्टे किं लिखितम् आसीत्?

https://www.evidyarthi.in

(ख) सर्वे जिज्ञासया कं पश्यन्ति?

(II) पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1×2=2

(क) छात्राः केषां जीवनस्य विषये ज्ञातुम् इच्छन्ति?

(ख) 'अतीव शोभनम्। अवश्यमेव कथयिष्यामि' इति वाक्यं कः कथयति?

(III) निर्देशानुसारम् उत्तरत – 1×2=2

(क) अस्मिन् नाटयांशे 'अन्ते' इति पदस्य किं विलोमपदं प्रयुक्तम्?

(ख) 'इयं सूक्तिः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम्?

16. मञ्जूषायां प्रदत्तैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा पूर्णं भावार्थं लिखत – ½×10=5

(अ) गतः कालः पुनः न उपैति।

भावार्थः – शीघ्रम् एव (1).................. करणीयानि। (2).................. नष्टः न करणीयः यतः क्षणेन क्षणेन यः समयः (3).................. भवति। सः पुनः न (4)..................। अतः समयस्य (5).................. ज्ञातव्यम्।

मञ्जूषा – आगच्छति, महत्त्वं, कार्याणि, समयः, व्यतीतः

(आ) बुद्धिर्यस्य बलं तस्य।

भावार्थः – शास्त्राणां (1).................. एव मनुष्यस्य वास्तविकं बलम् (2).................. । बुद्ध्या एव (3).................. शक्तिं प्राप्नोति। अतः यः (4).................. अस्ति सः एव (5).................. शक्तियुक्तः अस्ति।

मञ्जूषा – बुद्धिमान्, वस्तुतः, अस्ति, मनुष्यः, ज्ञानम्

17. अधोलिखितौ श्लोकौ पठित्वा उचितपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा पूर्णम् अन्वयं लिखत –½×10=5

(अ) येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः मनुष्यरूपेण मृगाः चरन्ति।।

अन्वयः – येषां न विद्या न तपः न (1).................. न ज्ञानं न (2).................. न गुणः न (3).................. (च भवति)। ते (जनाः) (4).................. भुवि भारभूताः (5).................. मृगाः (इव) चरन्ति।

(आ) जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यम्,
मानोन्नतिं दिशति पापम् अपाकरोति।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं,
सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुंसाम्।।

https://www.evidyarthi.in

अन्वयः – सत्सङ्गतिः (1).................. जाड्यं हरति, (2).................. सत्यं सिञ्चति, मानोन्नतिं दिशति, पापम् (3).................., चेतः प्रसादयति, दिक्षु (4).................. तनोति, कथय (सत्सङ्गतिः) पुंसाम् किं न (5)..................।

18. अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं संयोज्य पूर्णानि वाक्यानि लिखत। केवलं क्रमसङ्ख्या न लेखनीया। 1×4=4

(क) मूषकाः शृगालं दृष्ट्वा चकिताः भवन्ति तं महात्मानं मत्वा तस्य सेवां कुर्वन्ति।

(ख) किञ्चित् समयानन्तरं मूषकाः शृगालस्य धूर्ततां ज्ञात्वा तस्य नाशं कुर्वन्ति।

(ग) एकः धूर्तः शृगालः मूषकान् खादितुम् इच्छया तेषां बिलस्य समीपं सूर्यं प्रति मुखं कृत्वा तिष्ठति।

(घ) शृगालः अवसरं लब्ध्वा छलेन प्रतिदिनम् एकं मूषकं खादति।

19. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कृत्वा पूर्णं वाक्यं लिखत। केवलं प्रश्नवाचकं पदं न लेखनीयम् – 1×5=5

(क) एकदा सः गङ्गायाः तटे शिष्यैः सह अतिष्ठत्।

(ख) दयानन्दः अतीव क्षमाशीलः आसीत्।

(ग) महर्षिः शिष्यस्य भावम् अवगत्य अवदत्।

(घ) शरीरस्य महान् रिपुः आलस्यम् अस्ति।

(ङ) सत्यात् न प्रमदितव्यम्।

20. अधोलिखितानां पदानाम् उचितार्थैः सह मेलनं कृत्वा लिखत – 1×6=6

(i) द्वारम्	(क) जननी
(ii) आचार्यः	(ख) मेघाः
(iii) माता	(ग) कल्याणम्
(iv) हिताय	(घ) अदन्ति
(v) वारिवाहाः	(ङ) कपाटम्
(vi) खादन्ति	(च) गुरुः

https://www.evidyarthi.in